

Dětská úmrtnost ve středověku

Jan Zelenka

Jedním z fenoménů, který se výrazně podílí na představě bezútěšného středověkého období, je problematika vysoké dětské úmrtnosti. Pochmurné téma přitom nenabízí pouze svědectví o životě předmoderního člověka. Lze jej využít rovněž jako vhodnou ukázkou problému, jenž se v obměněné podobě opakuje u většiny předmětů dějepisného bádání o středověkých dějinách. Úskalí, jež se týká vztahu mezi dochovaným pramenným materiálem – tedy daty, která máme k dispozici –, jejich výpovědní hodnotou a moderní interpretací.

Právě dochovaná data představují stěžejní problém. Nejde přitom pouze o jejich omezené množství, ale také o výchozí úhel pohledu. Hovoříme-li o „vysoké“ dětské úmrtnosti, musíme si uvědomit, že se referenčním (srovnávacím) bodem stala soudobá evropská civilizace, která srazila dětskou mortalitu na minimální hodnoty. Ještě v závěru 19. století situace vypadala opačně a výzkumy hovoří o mortalitě pohybující se v desítkách procent, někdy přesahující dokonce hranici 50%. Je tak otázkou, zda středověká dětská úmrtnost dosahovala skutečně nezvykle vysokých čísel, nebo kontinuitu mortality jen zkrlesluje výjimečná situace panující v Evropě zejména po druhé světové válce.

I když se nadále přidržíme představy o vysoké úmrtnosti, její reálná výše zůstane stále nejistá. Osídlení se od raného středověku, a tento stav se s postupujícími staletími měnil jen velmi pozvolna, soustředilo do menších sídelních jednotek. Pouze nepatrná část pohřebišť však prošla komplexním průzkumem. Z hlediska statistického zkoumání se jedná o maximálně nevhodnou situaci. Variabilita, a s ní spojené nebezpečí modelového zkreslení, je obrovská. Ukazují to ostatně výsledky bádání, které pro mladší dobu umožňují úřední záznamy. Údaje jednotlivých lokalit či sousedících regionů výrazně kolísají, někdy o desítky procentních bodů.

Uvedené příklady nabízejí výstižnou ukázkou, co všechno musí brát bádání v potaz při vyhodnocení míry úmrtnosti. Na první pohled exaktně vyhlížející procentuální stanovení mortality tak ve skutečnosti ukrývá řadu neznámých a proměnných. Bez hlubší znalosti širších společenských souvislostí pak zůstává takové svědectví problematické.

Smrt dítěte (La mort de l'enfant, Paris, Bibliothèque Nationale, Ms. fr. 995, fol. 34v)
Vysoké úmrtnosti bývá přisuzován vliv na dobovou mentalitu a vztah společnosti i rodičů k dítětem. Termíny „vysoká“ či „nízká“ tak s ohledem na stav pramenů a nedostatek „tvrdých dat“, o něž by se výzkum opíral, nepředstavují pouhá popisná vyjádření. Daleko spíše se stávají samostatnými „interpretačními kategoriemi“ – tedy metodou, která slouží k uchopení, popsání a vysvětlení určitých jevů a problémů. Můžeme se oprávněně ptát, zda by bádání uvažovalo stejným způsobem o vlivu dětské úmrtnosti na dobovou mentalitu, jestliže bychom její míru považovali za „normální“. V neposlední řadě představuje otázku sama výpovědní hodnota dětské mortality. Na úmrtí se podílí řada příčin endogenního (genetické a další vrozené faktory) i exogenního (sociokulturní faktory, klimatické podmínky, války, hladomor, epidemie atd.) charakteru. Literatura například upozorňuje, že v katolickém prostředí dosahovala dětská úmrtnost vyšších hodnot než v protestantském, což je vysvětlováno rozdílným filozofickým přístupem k životu, charakteristickým pro obě vyznání. V průběhu celého novověkého období se do výše mortality v některých evropských oblastech promítala také nedostatečná doba kojení a nahrazování mateřského mléka kravským. Nemenší měrou však působily také další vlivy jako například rozvoj hygienických standardů u porodů či gramotnost.

Vraždění neviňátek (Massacre of the Innocents, British Library MS Stowe 17 f. 261v)
Nemusíme pochybovat, že slabší tělesná konstituce, nedokončený vývoj motoriky, nedostatek zkušeností a síly, činily děti zranitelnými v běžném životě a zejména pak v průběhu mimořádných situací. Obzvlášť tíživě musely na děti dopadat události, které výrazně narušovaly chod celé společnosti, války a zejména hladomory či epidemie. Složitější problém však přináší např. interpretace fenoménu infanticidy, tedy záměrného usmrcení dítěte rodičem či rodinou. V první řadě disponujeme velmi omezeným počtem doložených středověkých kauz. Otázkou navíc opět zůstává, o čem skutečně vypovídají. Současná medicína pracuje s fenomény tzv. poporodní deprese či závažnější poporodní psychózy, která hrozí ztrátou kontaktu s realitou, aniž by si to postižená uvědomovala. Moderní právní řády z tohoto důvodu často odlišují infanticidu od vraždy, čemuž je přizpůsobena výše trestu. Sociologie a antropologie navíc pracují již několik desetiletí s fenoménem tzv. rodičovské investice (parental investment). Rodiče si často intuitivně vybírají na základě různých faktorů (pohlaví, krása, síla, zdraví, inteligence či prostě oblíba) dítě, jemuž zajišťují lepší životní podmínky, ať už jde o stravu nebo vzdělání. V agrární společnosti – a ještě více v jejích nižších sociálních složkách, které se takřka neustále pohybovaly na hraně potravinového nedostatku –, může upřednostnění jednoho dítěte vést ke smrti jiného, aniž by se nutně jednalo o úmyslné zabití. Neznamená to, že by doklady středověké infanticidy vypovídaly pouze o psychotických stavech. Usmrcení dítěte nepochybně mohlo být motivováno objektivními příčinami a provedeno s plným vědomím. Nelze však vyloučit, že u určitého procenta matek představovala prvotní impuls duševní porucha, která ve spojení s možným existenčním ohrožením odbourala veškeré zábrany. Na první pohled jednoznačný pojem infanticidy tedy znovu ukrývá fenomény značně rozdílné výpovědní hodnoty. Smrt dítěte mohla být podmíněna hlubšími společenskými procesy a poukazovat na kulturní faktory (např. přístup k dětem v závislosti na pohlaví, religiózní představy, podobu sociálního vyloučení) či na hospodářské podmínky (regulace počtu členů komunity, prevence existenčního ohrožení). Stejně tak se ovšem mohlo jednat o projev izolovaného zhroucení jednotlivce či neúmyslný výsledek rozhodnutí, která neměla za cíl způsobit újmu.

Pohřeb (Burial of the dead, British Library, Royal MS 16 G VI f. 182v)
Rovněž na první pohled matematicky přesná čísla dětských hrobů a pohřbů nenabízí jednoznačné svědectví. Je třeba vycházet z faktu, že výzkumy hrobů nedokládají primárně úmrtnost, nýbrž zastoupení jednotlivých skupin (dětí/dospělí, muži/ženy, věkové kategorie atd.) mezi pohřbenými. Bez znalosti konkrétní úrovně porodnosti a stavu populace zkoumané lokality zůstává takto odhadovaná míra mortality pouze velmi přibližná. Dobrým příkladem je diskuze týkající se nápadné absence novorozenců a malých dětí na raně středověkých pohřebištích. Mezi různorodými hypotézami nechybí ani názor, že tyto skupiny nenalézáme z prostého důvodu, protože jejich úmrtnost byla nižší, než se obecně předpokládá.